

Inleidende teksten

De Franklin Rooseveltlaan en de wijk *Solbosch*

Historische, stedenbouwkundige en architecturale inleiding

Voormalige Natiënlaan, heden Franklin Rooseveltlaan.
Bâtir, 1938, 63, p. 70.

Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed,
Brussel Uitbreiding-Zuid

www.irisonument.be/nl.Brussel_Uitbreiding-Zuid.html

Inhoud

Historische en stedenbouwkundige inleiding 3

Historiek van een annexatie	3
Wereldtentoonstelling van 1910	7
Ontstaan van een wijk en algemene bebouwing	9
Benoemen en herbenoemen	11

Architecturale inleiding 12

Chronologie	12
Bouwreglement	13
Typologieën	13
Stilistische strekkingen	15

Onderzoek en redactie

Isabelle Douillet
en Cécile Schaack,
APÉB vzw

Vertaling
Hilde Pauwels

Herlezing
Christophe Deschaumes en
Tom Verhofstadt

© Ministerie van het Brussels
Hoofdstedelijk Gewest,
Directie Monumenten en
Landschappen,
CCN – Vooruitgangstraat, 80
1035 Brussel

Verantwoordelijke uitgever:
P. Crahay

Historische en stedenbouwkundige inleiding

Historiek van een annexatie

De *Solbosch*, waarvan de naam is afgeleid van ‘s wolfs bosch’, was oorspronkelijk een deel van het Zoniënwood dat in 1802 werd ontbost tot landbouwgrond.¹ Tot in 1907 lag deze zone volledig op het grondgebied van Elsene. Toen de Louizalaan in de jaren 1890 vrijwel volledig bebouwd was en de militaire lanen (huidige Generaal Jacqueslaan) in 1887 voltooid waren, had de *Solbosch* nog altijd zijn landelijk karakter voornamelijk voorbehouden aan de groenteteelt. Het gebied werd doorkruist door enkele oude landwegen² zoals de *Dieweg*, die Ukkel met het gehucht *Boondael* verbond. Het Terkamerenbos werd in de jaren 1860 aangelegd door de landschapsarchitect Édouard KEILIG en kende meteen na zijn opening groot succes. Ten behoeve van de wandelaars werden vanaf 1870 op de *Solbosch* cafés, restaurants en melkerijen geopend. Dit leidde ook tot de aanleg van enkele straten zoals de Victorialaan langs de rand van het bos, en de Landhuizenlaan (toekomstige Zoomlaan), waar enkele landhuizen werden gebouwd.³ Omstreeks 1900 verschenen enkele rijhuizen op de pas geopende Solboschlaan (toekomstige Adolphe Buyllaan), Waaglaan en Derbylaan. De verdere bebouwing van de *Solbosch* zou niet lang meer op zich laten wachten.

Op 18 april 1906 werden de bakens uitgezet voor een radicale verandering. Op die dag werd de nv *Compagnie de l'Exposition de Bruxelles*,⁴ opgericht, die tot doel had in 1910 een wereldtentoonstelling te organiseren. Meteen na de lancering van het idee, ontstonden hevige discussies over de plaats waar dit evenement moest georganiseerd worden. Er werd gedacht aan het Jubelpark, dat perfect geschikt was voor dit type tentoonstelling, maar in de ogen van het brede publiek reeds als ‘versleten’ werd gewaand door de drie voorgaande tentoonstellingen die er hadden plaatsgevonden (1880, 1888 en 1897). Ook het plateau van het park van Woluwe ten oosten van Brussel, de Groendreef in de benedenstad of het plateau van Koekelberg in het noorden van Brussel werden in overweging genomen. Op 21 november 1906 werd uiteindelijk eenparig voor het plateau van *Solbosch* in Elsene gekozen.⁵

1 VAN LOEY, A., *Studie over de Nederlansche Plaatsnamen in de gemeenten Elsene en Ukkel*, Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, Leuven, 1931, pp. 74-77.

2 De meeste van deze wegen zouden pas rond 1935 verdwijnen. De *Dieweg* werd geïntegreerd in nieuwe straten (Bospleinlaan, Air Marshal Coninghamlaan). Zie in dit verband SAB/OW 65469 (1935).

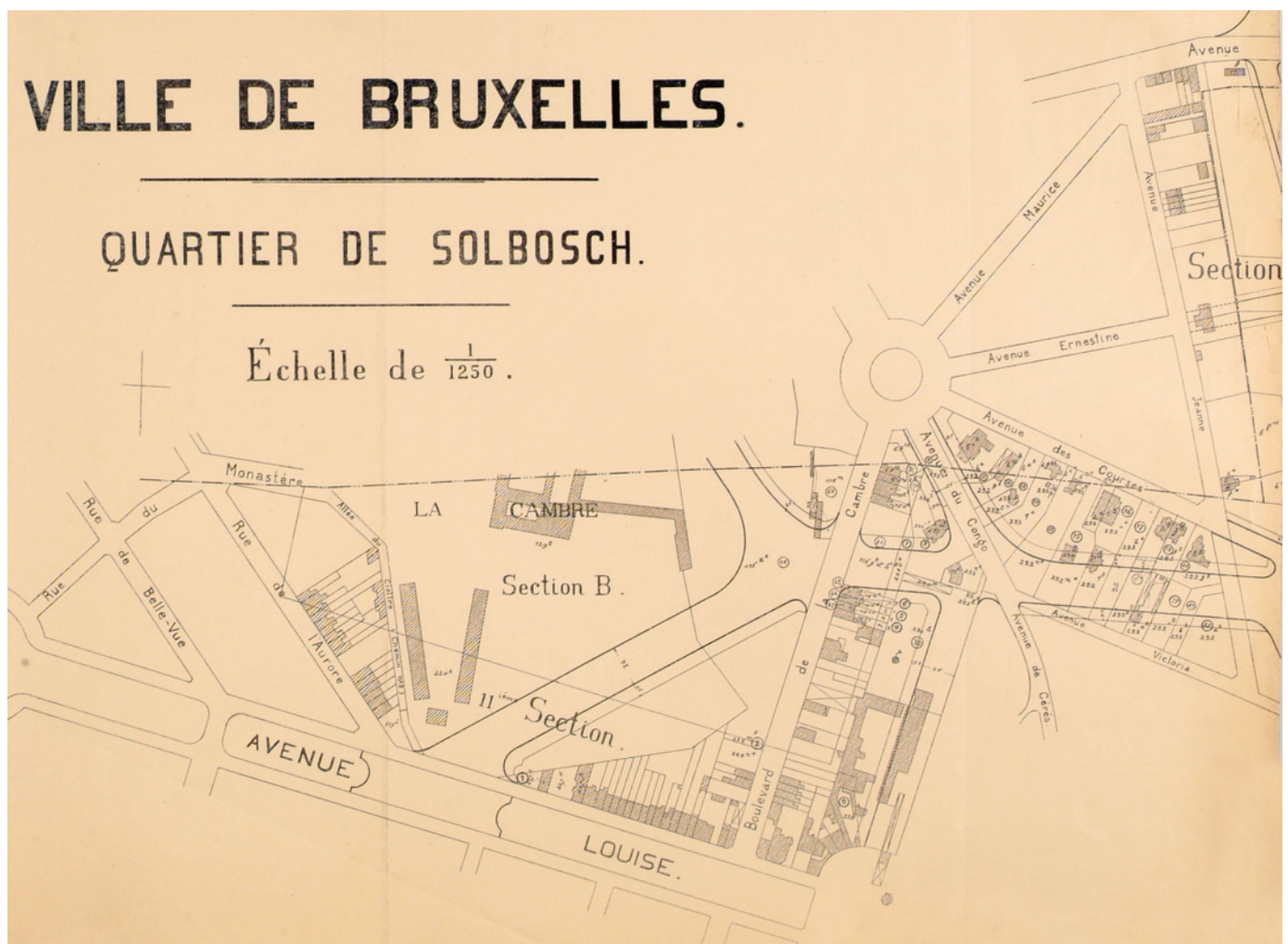
3 Slechts weinig landhuizen zijn vandaag nog bewaard. We vermelden Franklin Rooseveltlaan 89a, met art nouveau invloeden. Het springt op een vreemde manier in ten opzichte van de rooilijn en gaf vroeger uit op de Victorialaan, die toen verder liep. Het befaamde ‘Huis Delune’ op nr. 86, was een tweede landhuis dat ontsnapte aan de sloop voor expo van 1910. Op de campus van de ULB bevindt zich de neoclassicistische villa Capouillet uit de tweede helft van de negentiende eeuw, waarin thans het *Institut de Botanique* (gebouw B) is gevestigd. Verder, in Hogeboomendal nr. 2, bevindt zich nog een oud landhuis dat echter in 1926 werd verbouwd in Beaux-Artsstijl en nadien deels werd gesloopt.

4 De data van de hier vermelde overeenkomsten en koninklijke besluiten werden ontleend aan *Livre d'or. Exposition universelle et internationale de Bruxelles 1910*, Rossel éditeur, Brussel, s.d., dat kort na de expositie werd gepubliceerd. In dit boek worden de verschillende etappes van de voorbereidingen van de wereldtentoonstelling van 1910 bijzonder precies beschreven.

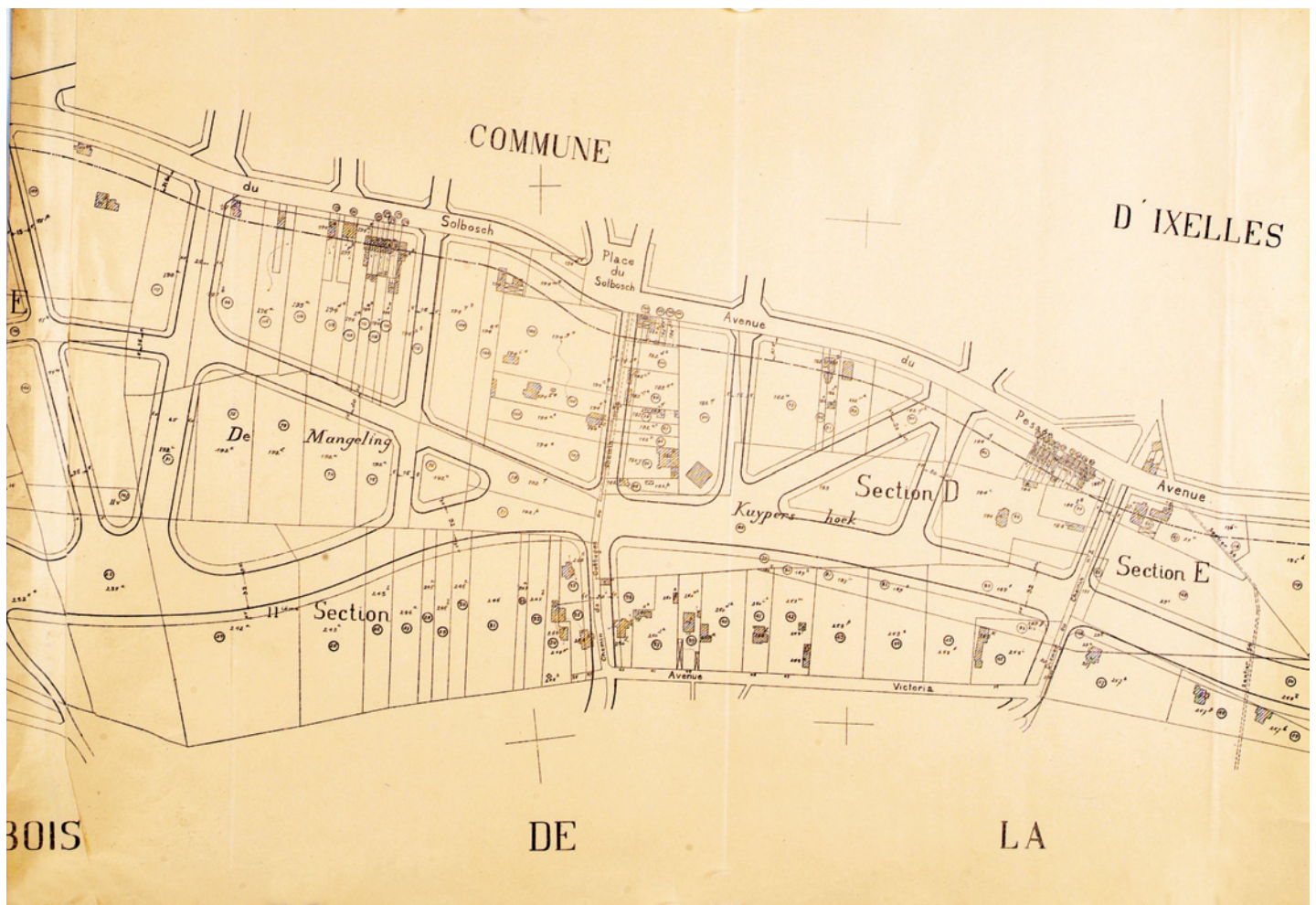
5 In 1869 werd al eens een project ingediend om een wereldtentoonstelling te organiseren aan de rand van het Terkamerenbos. SAB/PP 2705 (1869).

Net als alle wereldtentoonstellingen was deze de aanzet voor nieuwe stedenbouwkundige ontwikkelingen. De Belgische Staat was zich hiervan bewust en sloot meteen vanaf het begin met de organisatoren overeenkomsten af die de stedenbouwkundige toekomst van deze locatie moesten verzekeren. Op 8 maart 1907 sloot de Staat twee overeenkomsten, één met de gemeente Elsene en de andere met de stad Brussel. Hierbij werd onder meer overeengekomen dat Elsene aan zijn buurgemeente een terrein van 62,6 hectare zou afstaan. Het betrof een lange strook grond tussen de Dageraadslaan en de Terhulpensesteenweg, meer bepaald tussen het Terkamerenbos en de toen al aangelegde Solboschlaan (huidige Adolphe Buylaan), Waaglaan, Derbylaan en Woudlaan. Bovendien verbond Elsene zich ertoe om op zijn grondgebied een brede gebogen laan aan te leggen, de toekomstige Émile Duraylaan. Van haar kant beloofde de Stad om op de verkregen terreinen meerdere straten aan te leggen, een in het verlengde van de Louizalaan (toekomstige Émile De Motlaan) en een andere in het verlengde van de Congolaan tot aan de ingang van het Terkamerenbos (toekomstige Lloyd Georgelaan). Deze twee straten moesten eind 1909 afgewerkt zijn om, net als de Émile Duraylaan, als toegangswegen voor de toekomstige wereldtentoonstelling te kunnen fungeren. De stad verbond zich er tevens toe om na de tentoonstelling op de gewonnen terreinen een nieuwe wijk aan te leggen, waarvan de Natiënlaan (toekomstige Franklin Rooseveltlaan) de ruggengraat zou vormen. Op enkele uitzonderingen na, is het huidige tracé van de wijk al terug te vinden op het bij dit besluit gevoegde plan.⁶

Deel 1/3 (deel tussen de Dageraadstraat en de Johannalaan). Plan van de toekomstige Solbosch-wijk in bijlage van het K.B. van 08.03.1907. Op dit plan zijn de tracés te zien van de toekomstige Emile De Motlaan, Lloyd Georgeslaan en de Natiënlaan, aangelegd door de Stad Brussel.
SAB/PP 2946.

⁶ SAB/PP 2946 (1907).

Tussen het vooropgestelde plan van aanleg en de uiteindelijke uitvoering ervan zijn twee grote verschillen op te merken. Ten eerste werd de breedte van de Natiënlaan voorzien op 32 m, verbreed tot 40 m. Bovendien werden de vormen van enkele huizenblokken meer rechthoekig uitgevoerd. Dankzij deze nieuwe laan kon de Belgische Staat in het oosten van de stad nieuwe ringlanen voltooiën, doorheen de gemeenten Elsene, Bosvoorde en Oudergem en zo de Louizalaan met de Tervurenlaan verbinden. De genoemde gemeenten stonden enkele terreinen af aan de Staat, opdat deze ze zo goed mogelijk voor de tentoonstelling zou kunnen inrichten. De Staat engageerde zich ook om in het laatste gedeelte van de toekomstige laan het viaduct over de spoorlijn Schaarbeek-Halle aan te leggen. Verder zou de Staat in Elsene en Brussel gronden die nodig waren voor de inplanting van de tentoonstelling, kopen of indien nodig onteigenen. De twee overeenkomsten werden goedgekeurd bij K.B. van 23.03.1907. Op 16 juli van datzelfde jaar werd tevens een K.B. goedgekeurd betreffende een algemeen onteigeningsplan per zone.

Deel 2/3 (deel tussen de zoom van het Terkamerenbos en de reeds aangelegde Solboschlaan – huidige Adolphe Buyllaan – Waaglaan en Derbylaan). Plan van de nieuwe Solboschwijk waarvan de Natiënlaan (huidige Franklin Rooseveltlaan) de hoofdas vormt. SAB/PP 2946.

De wereldtentoonstelling van 1910

Het grootste gedeelte van de tentoonstelling van 1910 had plaats op het terrein van de *Solbosch*, schrijlings gelegen op Brussel en Elsene, en besloeg een oppervlakte van 90 hectare.⁷ Een van de grote voordelen van de locatie was de nabijheid van het Terkamerenbos, dat als achtergrond fungeerde. De afdeling gewijd aan de schone kunsten werd in het Jubelpark ondergebracht. De afdeling over de Belgische kolonie werd ingericht in het nieuwe tentoonstellingspaleis van Tervuren naar een ontwerp van de architect Charles GIRAULT (1903-1910).

De werken voor de aanleg van het *Solbosch*-terrein begonnen eind 1907, onder leiding van ingenieur Alfred MASION. Daarnaast stelde de *Compagnie de Exposition* Ernest ACKER aan als hoofdarchitect, geassisteerd door Joseph-Pierre VAN NECK. Landschapsarchitect Louis VANDER SWAELMEN werd belast met de aanleg van de tuinen. Voor ACKER, professor architectuur en voormalig directeur van de Academie voor Schone Kunsten van Brussel, was de taak verre van eenvoudig. Hij moest niet alleen plannen leveren voor het gigantische paleis van België, maar hij was tevens belast met het beheer van de hele inrichting van de tentoonstelling, waaraan 21 landen en talloze onafhankelijke ondernemingen deelnamen. Naast het feit dat deze allen hun eigen architect(en) hadden, en zou de totale bebouwde oppervlakte 200.000 m² beslaan.

Paviljoen van de Belgische afdeling, architect Ernest Acker, *L'Émulation*, 1910, pl. XXIII.

Uit de bewaarde plannen, schetsen en foto's van de tentoonstellingsgebouwen⁸ blijkt dat, in tegenstelling tot de grote tentoonstellingen van eind 19e eeuw, hier niet langer gestreefd werd naar technologische hoogstandjes, noch naar de ontwikkeling van nieuwe stijlen. Na de technische verwezenlijkingen en de doorbraak van de art nouveau, was er in 1910 sprake van een terugkeer naar het classicisme, wat niet verwonderlijk is

⁷ Zie SAB/PP 412 (1907), 413 (1908), 414 (1908), 415 (1910), 3215 (1910).

⁸ Zie de verschillende nummers die *L'Émulation* aan het evenement wijdde: 1, 1909, p. 5; 1910, pl. XXXI tot LXX; 1911, pl. I tot VII.

gezien Brussel aan de Franse smaak was aangepast door de Parijse architect Charles GIRAULT in opdracht van Leopold II (Over het belang van Girault in België, zie Salé, M.-P., “L’œuvre de Charles Girault, une dernière image de l’architecture française en Belgique” in Pingot, A., Hozé, R., (o.l.v.), *Paris-Bruxelles Bruxelles-Paris* (tentoonstellingcatalogus), Mercator, Réunion des Musées nationaux, Antwerpen, Parijs, 1997, pp. 100-107.). Met uitzondering van enkele paviljoenen beïnvloed door de Wiener Secession (o.a. paviljoen van de *Fabrique des Armes de Guerre d’Herstal*, architect Victor ROGISTER) of in een persoonlijke poëtische architecturale stijl (het verfijnde Italiaanse paviljoen van Marcello PIACENTINI), vielen de meeste paviljoenen op door hun conformisme, hier en daar getint met neostijlen of inheemse volkse invloeden. ‘Doordrongen van academische theorieën, is ACKER een fervente tegenstander van alles wat indruist tegen de klassieke regels en lijnen, en zijn benoeming tot esthetische leider van de tentoonstelling en de autoriteit van zijn naam, moest elk modern elan de kop indrukken’, publiceerde *L’Émulation* in januari 1911 terugblikkend op de tentoonstelling. Deze terugkeer naar het classicisme speelde ongetwijfeld een doorslaggevende rol in de voorliefde van het Brusselse publiek voor de Beaux-Artsstijl. Een stijl die sindsdien in de meeste wijken tot de jaren 1930 zal worden gebruikt.

De tentoonstelling van 1910 zal ook herinnerd worden door de ramp die zich voordeed de avond van 14 augustus. Een brand richtte toen een enorme ravage aan en verschillende paviljoen, waaronder dat van België, werden volledig vernield.

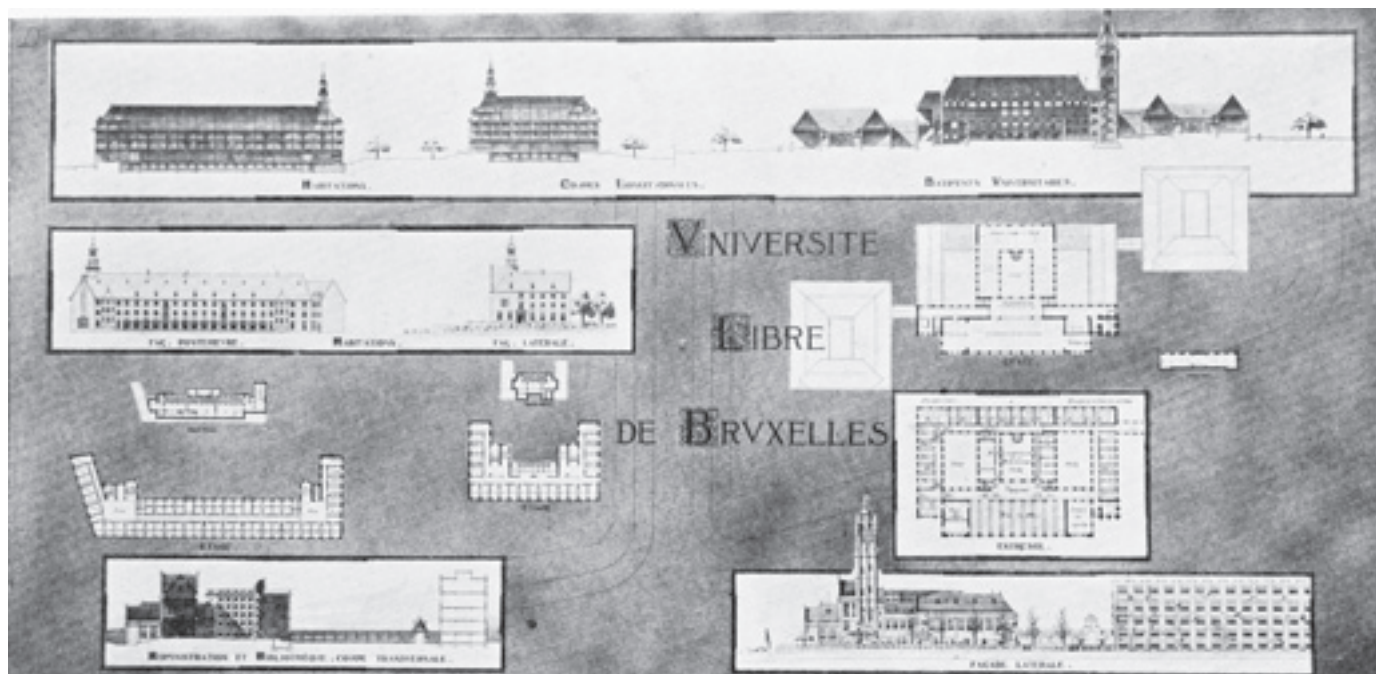

Paviljoen van de *Fabrique d’Armes de Guerre d’Herstal*, architect Victor Rogister, *L’Émulation*, 1910, pl. XLVI.

Ontstaan van een wijk en algemene bebouwing

Toen de wereldtentoonstelling eind 1910 zijn deuren sloot, was alles klaar voor de aanleg van een nieuwe wijk. Het terrein was geëffend, de riolering was gelegd, de stad was eigendom van vrijwel alle terreinen en kon er naar believen straten aanleggen en bouwgrond verkopen. De Eerste Wereldoorlog zou de bouwverf stilleggen, maar daarna werden de werken hervat.

In 1921 vestigde de *Université libre de Bruxelles* zich op een door de stad aangeboden terrein tussen de Franklin Rooseveltlaan, Antoine Depagelaan, Adolphe Buyllaan en Johannalaan. Dit zou een doorslaggevende rol spelen bij de verdere verkaveling van de wijk en ook verregaand haar karakter bepalen. De bouw van de campus begon met een ietwat ongelukkige ervaring op architecturaal vlak. De *Faculté des Sciences* werd inderhaast gebouwd volgens een industrieel model (ingenieur Eugène FRANÇOIS, 1922). Kort daarop, in 1924, besloot de ULB een gebouw te bouwen dat haar uitstraling zou versterken en waarin diverse faculteiten, de bibliotheek en de administratie ondergebracht zouden moeten worden. Hiervoor kon ze rekenen op Amerikaanse fondsen. Als tegenprestatie voor een volledige financiering, stelden de Amerikanen bepaalde eisen die absoluut gerespecteerd diende te worden. Een daarvan was dat de gevels volgens een 'nationale stijl' ontworpen moesten zijn. Er werd een architectuurwedstrijd uitgeschreven waaraan vijf architecten deelnamen. Het plan van Alexis DUMONT werd weerhouden. Hij slaagde erin om functionalisme en neo-Vlaamse renaissance met elkaar te verzoenen. Deze eigenaardige mengeling zou voor tal van gebouwen op de Franklin Rooseveltlaan kenmerkend worden.

Zoals hoger vermeld, werden de plannen voor de wijk al in 1907 getekend. De aanleg van de straten gebeurde in meerdere fasen. De werken begonnen in 1908 met de aanleg van de Émile Demotlaan en de Lloyd Georgelaan. Tijdens de wereldtentoonstelling van

Het gebouwencomplex van architect Alexis Dumont
L'Émulation, 6, 1924, p. 83.

1910 en de Eerste Wereldoorlog werden de werken stilgelegd. Ze werden hernomen begin jaren 1920 en duurden tot in 1939. In de loop van de tijd en naarmate de werken vorderden, ondergingen de oorspronkelijke plannen talrijke wijzigingen. Om te vermijden dat de werken zouden stilvallen omwille van administratief oponthoud bij aanvragen voor wijzigingen van de rooilijn, verkoos de stad om het definitieve plan van de wijk, in één keer en pas na voltooiing van de werken voor te stellen. Dit gebeurde in 1945. Het plan werd dus *a posteriori* goedgekeurd.⁹

Met het oog op de wereldtentoonstelling van 1910, had de stad vrijwel de totaliteit van de percelen van de *Solbosch* kunnen verwerven op basis van de wet van 16.07.1907, die haar het onteigeningsrecht gaf. Richting Bosvoorde bleven sommige aan de rand van de tentoonstelling gelegen terreinen, in privé-handen. Om deze bezittingen te laten renderen sloten de eigenaars overeenkomsten met de stad, die hen toelieten om op eigen kosten straten aan te leggen. Dat was het geval voor het Hogebomendaal, het Natiënplein en het tweede gedeelte van de Uruguaylaan.

Zicht op de Franklin Rooseveltlaan, toen nog Natiënlaan, waarschijnlijk begin jaren 1930, *Bâtir*, 63, 1938, p. 70.

Met haar 40 m breedte en 2,65 km lengte heeft de Franklin Rooseveltlaan een verbazend uitzicht die uniek is in Brussel. Ze getuigt van de ambities van de stad om een wijk voor welgestelde burgers te ontwikkelen. Aan de kant van het Terkamerenbos en met uitzondering van het eerste gedeelte met rijhuizen, is de laan bebouwd met villa's, sommige onderverdeeld in appartementen. Ze staan ver genoeg uit elkaar, zodat het groen van het bos vanaf de straat zichtbaar blijft. Eens voorbij de grote campus van de ULB, is de laan aan de kant van Elsene bebouwd met rijwoningen waaronder burgerwoningen, herenhuizen en appartementsgebouwen, die niet hoger mogen zijn dan 16 m. Aan deze kant zijn alleen de laatste straatdelen, vanaf de Venezuelalaan, eveneens met villa's bebouwd (beslissing op de Gemeenteraad van 22.10.1934).

⁹ Zie wat dit betreft de woelige zitting van de Brusselse gemeenteraad van 19.11.1945.

De Franklin Rooseveltlaan heeft een kronkelend tracé dat soepel de hoogteverschillen van het terrein volgt. Ze heeft aan beide kanten een dubbel rijvak en de brede beplante middenberm is hier en daar verfraaid met monumentale beelden. De brede voetpaden zijn geplaveid en grenzen aan een strook dolomiet waarin lindebomen zijn geplant. De opritten naar de gebouwen zijn voorzien van plaveisel. Aan de beplanting van de wijk werd bijzondere aandacht besteed. Elke straat is beplant met een andere boomsoort. Soms betreft het soorten die zelden gebruikt worden in de stad (eiken, berken, enz.). De huizen hebben een *non aedificandi* zone, voortuintjes die naargelang de straatbreedte 5 tot 9,5 m diep kunnen zijn, die het groene karakter van de wijk nog versterkt (zie *infra*, Bouwreglement, p. 13).

Van in het begin werden op de Franklin Rooseveltlaan fietspaden voorzien. In 1933 waren er plannen om er een tramlijn aan te leggen, maar deze werden opgegeven omdat er in Elsene al een tramlijn bestond.¹⁰

Benoemen en herbenoemen

De namen van de straten van de *Solbosch* kunnen grosso modo in twee groepen worden verdeeld. De eerste refereert aan het Terkamerenbos (Woudlaan, Fustenlaan, Zoomlaan, Bospleinlaan) of sluit aan bij naar de natuur verwijzende namen van de wegen in het bos (Nachtvlinderslaan, Keverslaan, Bijenlaan, enz.). De tweede groep heeft namen van Latijns-Amerikaanse landen (Braziliëlaan, Perulaan, Uruguaylaan, Venezuelalaan, enz.), wellicht refererend aan de aanwezigheid van een aantal van die landen op de werelddoortoonstelling van 1910.¹¹

Sommige straten werden later herbenoemd. De opvallendste wijzigingen gebeurden in 1945, net na de overwinning van de geallieerden. De Natiënlaan veranderde in Franklin Rooseveltlaan en de Terkamerenboslaan in Air Marschal Coningham. Op dat moment wedijverden de Brusselse gemeenten met elkaar om zo snel mogelijk straten naar helden uit de Tweede Wereldoorlog te noemen.¹²

¹⁰ Zie de gemeenteraadszitting van 20.02.1933.

¹¹ Dit is een hypothese. Sommige namen refereren aan landen die deelnamen aan de tentoonstelling in 1910 (Brazilië, Uruguay, Peru), andere niet (Colombia).

¹² Zie in dit verband het rapport van de gemeenteraadszitting van Brussel van 02.07.1945.

Architecturale inleiding¹³

Met de oprichting van een luxueuze woonwijk die ze zelf de ‘parel van de hoofdstad’ noemde, kwam de Stad Brussel tegemoet aan de desiderata van een welgestelde bevolkingsgroep, die ze op haar grondgebied wilde houden. De Leopoldswijk, aangelegd vanaf 1837 en in 1853 geannexeerd, en ook de in 1864 geannexeerde Louizalaan, voldeden na de Eerste Wereldoorlog niet langer aan de behoeften van een welgestelde burgerij die gesteld was op een moderne vormgeving en nieuwe woonvormen. Niet zelden verlieten eigenaren hun ‘oude’ huis om op de Natiënlaan een villa te bouwen die beter aangepast was aan de tijdgeest van de roerige jaren 1920. Het meest typische voorbeeld hiervan was de familie van de advocaat Max Hallet die zijn in 1903 door Victor HORTA ontworpen huis in de Louizalaan amper twintig jaar later verliet en zich op nr. 1 van de nieuwe laan vestigde.

Publiciteit voor de Natiënlaan, bijlage in het tijdschrift *Bâtir*, 46, 1936.

Chronologie

Vrijwel alle gebouwen van *Solbosch* werden gebouwd op terreinen van de stad, die deze geleidelijk te koop aanbood. De chronologie van de bebouwing volgt in grote lijnen de aanleg van de laan. Hoe dichter naar Bosvoorde, hoe later de bebouwing. De eerste huizen op de Franklin Rooseveltlaan werden gebouwd in 1922, het jaar waarin ook het eerste gebouw van de ULB-campus, dat van de *faculté des Sciences* (gebouw U), verrees. Tijdens het interbellum intensifieerden de bouwwerken op de laan en aanpalende straten. Van de Terkamerenlaan tot de Air Marshal Coninghamlaan, dateren de meeste huizen van de jaren 1920. Die van laatstgenoemde laan tot aan de Venezuelalaan dateren van de jaren 1930. Na de Tweede Wereldoorlog en tot ongeveer de jaren 1960, werd vooral het laatste gedeelte van de laan bebouwd.

Het uitzicht van de Franklin Rooseveltlaan en de *Solbosch*-wijk is in de loop van de tijd opmerkelijk intact gebleven. Hoewel hier en daar enkele gebouwen werden verbouwd of vergroot, is de overgrote meerderheid bewaard gebleven. Deze wijk bleef gespaard van de in Brussel gebruikelijke sloop- en nieuwbouwwoede.

¹³ De F. Rooseveltlaan en belendende straten en de Groene Jager werden al in 1998 uitvoerig bestudeerd door de Stad Brussel. Zie MOUTURY, S., CORDEIRO, P., HEYMANS, V., *Les quartiers Franklin Roosevelt et Vert Chasseur*, Stad Brussel, Cel Historisch erfgoed, Brussel, 1998. s.p.

Bouwreglement

De stad die zowel de nieuwe wijk ontwierp als eigenaar was van vrijwel alle bouwgronden, controleerde ook het aspect van de gebouwen die er werden opgetrokken. De al in de overeenkomst met Belgische staat van 08.03.1907 vermelde voorwaarden waaraan de stad onderworpen was, werden hernomen in een wijkreglement en in een lastenboek, die allebei werden goedgekeurd op de gemeenteraadszitting van 02.05.1927.¹⁴ Naarmate percelen in een of andere straat te koop werden gesteld, werden voor de wijken zelf soms meer specifieke regels opgelegd.¹⁵

De meeste reglementen betreffen het uitzicht van de wijk. De belangrijkste regel was dat de wijk overwegend residentieel moest blijven, met uitzondering van enkele handels- en industriële panden. De bouwhoogte en het architecturale aspect van de gebouwen moest in overeenstemming zijn met de breedte van de straat. Alleen het college was bevoegd om dit te beoordelen. De gevels moesten een 'decoratief effect' hebben. De tweede verdieping mocht een mansarde zijn. De huizen moesten altijd een balkon of erker hebben. Uitbouwen waren toegelaten als ze een zeker volume niet overschreden. De rechterkant van de laan moest met villa's bebouwd worden, en vanaf de Venezualalaan ook de linkerkant. Deze villa's moesten alleenstaand zijn of mochten hoogstens per twee gekoppeld zijn, om het uitzicht op het Terkamerenbos vanaf de straat te vrijwaren. Al hun gevels moesten een 'decoratief effect' hebben.

Voor de hele wijk werden *non aedificandi* zones opgelegd. Hun diepte varieerde naargelang de straatbreedte. In de Natiënlaan moest ze 9,5 m diep zijn. In de straten breder dan 15 m moest ze 6,5 m diep zijn en in de andere lanen 5 m. Deze zones moesten ingericht worden als siertuin, maar de beplanting mocht niet hoger zijn dan 1,5 m, en ze moesten omheind zijn met een ijzeren sierhek op hardstenen sokkel, waarvoor eveneens een bouwaanvraag moest worden ingediend. Voor huizen die op een afstand van meer dan 30 meter van de straat stonden, was een haag toegelaten. De omheiningen mochten niet hoger zijn dan 1,80 m.

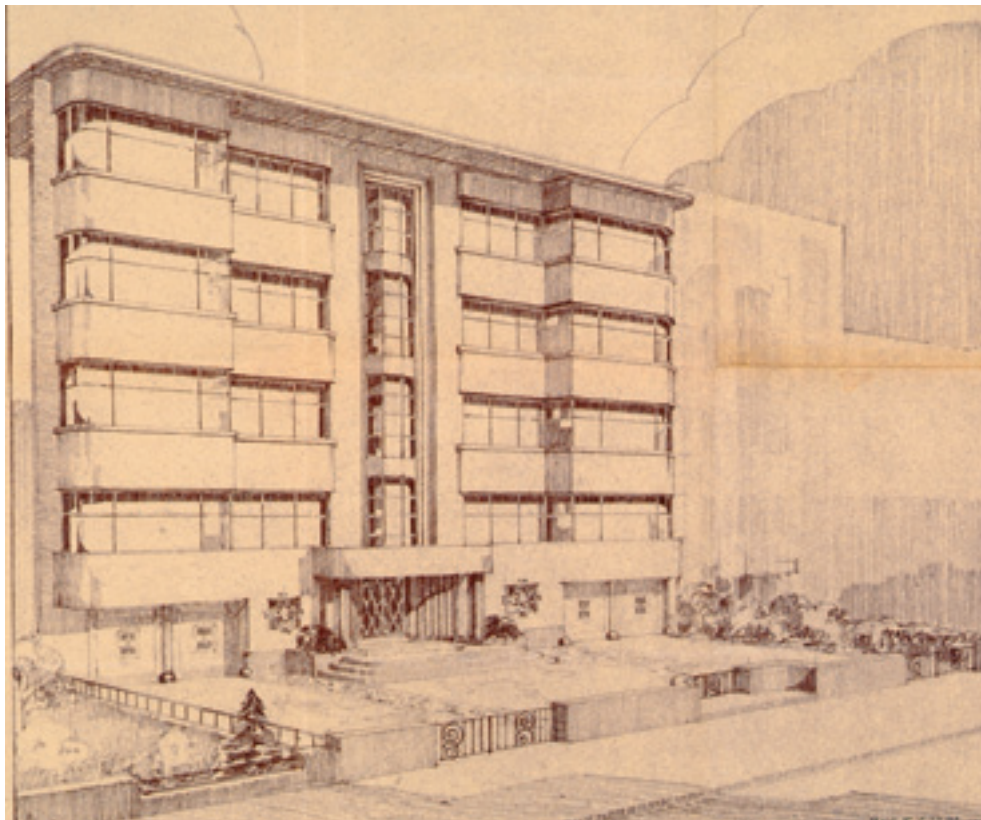
Typologieën

Vanaf het begin was het de uitgesproken wens van Brussel om een prestigieuze residentiele wijk aan te leggen. Ondanks een zekere evolutie, is deze residentiele functie in de loop van de tijd grotendeels bewaard gebleven. De herenhuizen die vroeger door een familie bewoond werden, zijn vanaf de jaren 1960 vaak ingenomen

¹⁴ *Quartier du Solbosch. Règlement concernant les zones de recul et le quartier des villas*, gemeenteraadszitting van 02.05.1927 ; *Cahier de charges pour la vente des immeubles appartenant à la ville*, gemeenteraadszitting van 02.05.1927.

¹⁵ Bijvoorbeeld het gedeelte tussen de Nachtvinderslaan en de Keverslaan: zie ook de gemeenteraadszitting van 12.07.1929 of het gedeelte tussen de Keverslaan en de Terhulpssteenweg, zie gemeenteraadszitting van 16.03.1936.

door een ambassade of fungeren als ambassadeurswoning. Slechts twee gebouwen werden speciaal met dit doel gebouwd: de ambassade van Canada op nr. 75 (architect Antoine MANETTE, 1957) en de opmerkelijke ambassade van Ivoorkust op nr. 234 (architect J. INGELRAM, 1962). Vanaf de jaren 1960 barstte de ULB uit haar voegen en zwermden haar diverse instituten uit naar herenhuizen (nr. 17 tot 21). Dat gold ook voor de *École de La Cambre*, die zich vestigde in de dubbelwoning De Bodt (nr. 27-29) en voor de *Brussels English Primary School*, die nr. 23 betrok.

Franklin Rooseveltlaan 144, appartementsgebouw van 1937 (architect Jean Florian Collin voor Etrimo). SAB/OW 48668 (1937).

We kunnen verschillende woontypologieën onderscheiden: de burgerwoning in de vorm van een rijhuis is de meest gebruikelijke, de villa's, al of niet gekoppeld, en de luxueuze appartementsgebouwen. Deze laatste waren vooral een interessante investering voor projectontwikkelaars. Sommige architecten legden zich volledig toe op deze typologie, waartegenover de stad, uit vrees dat ze de standing van de wijk zou aantasten, aanvankelijk weigerachtig stond. Een van hen was de architect en projectontwikkelaar A. VARLET, wiens imposante gebouwen op de hoeken van de Zoomlaan en de Keverslaan, van het begin van de jaren 1930 de voorlopers waren van andere gebouwen van dit type. En vooral de maatschappij ETRIMO, wiens talentvolle architect en directeur Jean Florian COLLIN in de wijk enkele mooie modernistische appartementsgebouwen bouwde.¹⁶ Appartementsgebouwen zijn eerder zeldzaam op de Franklin Rooseveltlaan, waar ze niet hoger mogen zijn dan 16 m – de stad was hierin onverbiddelijk. In de zijstraten van de laan echter, overwegen de appartementsgebouwen.

¹⁶ Appartementsgebouwen op de Franklin Rooseveltlaan die niet werden weerhouden in de inventaris: nr. 32 (n.o.v. arch. R. SCHUITEN voor Étrimo, 1947-1949, SAB/OW 64188), 110 (arch. A. VARLET, 1931, SAB/OW 39743), 112 (arch. J. GHOBERT, 1935, SAB/OW 45000), 128 (arch. E. DELATTE, 1938, SAB/OW 52321), 130 (arch. THEUGHELS, 1935, SAB/OW 47093), 134 (arch. F. SERIN, 1941, SAB/OW 60646), 168 (arch. J. HENDRICKX, 1937, SAB/OW 47216), 176 (arch. R. en F. SERIN, 1937, SAB/OW 48810), 182 (arch. E. A. LINSSEN, 1936, SAB/OW 47033), 188a (arch. I. Isgour, 1948-1949, SAB/OW 59416), 218 (arch. A. MOUTHUY, 1949, SAB/OW 60724).

Om tegemoet te komen aan de eisen op het vlak van standing van de toekomstige eigenaren, kregen deze gebouwen alle soorten namen. Zo vond men formuleringen als: 'villa à appartements'¹⁷ [villa met appartementen], 'immeuble de maître'¹⁸ [herenappartementsgebouw] of 'hôtel de maître dans immeuble à appartements'¹⁹ [herenhuis in appartementsgebouw].

Franklin Rooseveltlaan nr. 111 (*Architecture. Urbanisme. Habitation*, 4, 1951, p. 49).

In de jaren 1935 betreurden sommige schepenen van Brussel deze stedenbouwkundige keuzes – rijhuizen en villa's –, die ze zowel luxueus als belachelijk vonden, en ze besloten om voortaan de voorkeur te geven aan grote appartementsgebouwen in de nieuwe nog in aanbouw zijnde straten.²⁰

Stilistische strekkingen

De wijk van de *Solbosch*, en vooral de toenmalige Natiënlaan, bezit een diversiteit aan stijlen die tijdens het interbellum in de mode waren, vooral diegene die refereerden naar oude of inheemse architecturale regels. Talrijke woningen op de *Solbosch* hebben inderdaad een traditionalistische inslag. Drie factoren hebben dit waarschijnlijk in de hand gewerkt. Ten eerste de vestiging op de voormalige tentoonstellingsterreinen, met zijn staalkaart van papier-maché-architectuur; ten tweede het voorbeeld van de gebouwen van de *Université libre de Bruxelles* in neo-Vlaamse renaissance en ten derde de verplichting om ontwerpen ter goedkeuring voor te leggen aan de stad, die vaak afkerig stond tegen radicaal modernisme. De architecten die de villa's aan de kant van het Terkamerenbos ontwierpen werden er ook door geïnspireerd zodoende ze op de aangrenzende grote percelen woningen ontwierpen in de vorm van kleine kastelen of grote fermettes met monumentale daken en pittoresk karakter.

¹⁷ De naam 'villa à appartements' [villa met appartementen] werd gebruikt voor nr. **83** (arch. J. CUISINIER, 1957, SAB/OW 70956), **91** (arch. J. CUISINIER, 1955, SAB/OW 70182), **95** (1957, SAB/OW 71259), **218-218a** (arch. C. DUUVIER, 1955, SAB/OW 67719).

¹⁸ De naam 'immeuble de maître' [herenappartementsgebouw] werd gebruikt voor nr. **224** (arch. LESAGE en KEUTTER, 1951, SAB/OW 65201).

¹⁹ De naam 'hôtel de maître dans immeuble à appartements' [herenhuis in appartementsgebouw] werd gebruikt voor nr. **111** (arch. H. en Y. DE RIDDER, 1951, SAB/OW 70552); zie ook *Architecture. Urbanisme. Habitation*, 4, 1951, pp. 49-52.

²⁰ Zie gemeenteraad van 23.12.1935.

De **traditionalistische stijlen** of het **late eclecticisme** zoeken de vormgeving van het heden in de bouwstijlen en architectuurconcepten uit het verleden²¹ en kende tijdens het interbellum op de laan een redelijk succes. Het zijn mengstijlen die bijvoorbeeld neo-Vlaamse renaissance of neo-Vlaamse barok vermengen art deco of Beaux-Arts. Het resultaat hiervan zijn meestal anachronistische en soms kitcherige gevels, die echter bijzonder verfijnd zijn uitgevoerd. Vaak verbergen ze moderne en functionele interieurs met een door een lichtkoepel verlicht trappenhuis.²²

Franklin Rooseveltlaan 5, woning van 1924 in neo-renaïssancestijl. SAB/OW 34332.

²¹ MEGANCK, L., *Bouwen te Gent in het interbellum (1919-1939). Stedenbouw – Onderwijs – Patrimonium. Een synthese* (proefschrift tot het verkrijgen van de graad van doctor in de Kunstwetenschappen), Universiteit Gent, 2001-2002, p. 26.

²² In de individuele notities van deze inventaris zijn talrijke gebouwen in eclectische stijl opgenomen. Nog vermeldenswaard op de Franklin Rooseveltlaan zijn de nr. 4 (ca. 1924) en 8 (architect R. DECLERCQ, 1931, SAB/OW 38951).

De uit Frankrijk geïmporteerde **Beaux-Artsstijl** was tot de jaren 1930 erg populair in Brussel. Er zijn mooie voorbeelden van te vinden in de laan en aanpalend straten. De naam van deze stijl verwijst naar de Académie des Beaux-Arts van Parijs, waar de grote Franse stijlen uit het verleden werden behoeft. Het Brusselse publiek had genoeg van de art nouveau en vond de Beaux-Artsstijl ideaal om zijn huizen te verfraaien. Op formeel vlak is deze stijl gekenmerkt door een sobere polychromie. Witsteen wordt gecombineerd met oranje bakstenen of met spaarzaam gebruikte hardsteen. Voor elementen als erkers, balkons, kroonlijsten en bogen en ook voor details als tussendorpels hebben gewelfde vormen de voorkeur. Het decor is overdadig, vaak met elementen in rocaille (mascarons, cartouches, médaillons). Voor borstweringen wordt geen gietijzer maar smeedijzer gebruikt, dat bewerkt wordt in sierlijke krullen en windingen. Terwijl de gevels teruggrijpen naar oude tradities, vertonen de interieurs vaak het modernste comfort. Opmerkelijke gebouwen in deze stijl zijn die van architect Paul BONDUELLE. Achter zijn bijna banale gevels zitten bijzonder originele interieurs verborgen (ronde of ovale vertrekken, afwisseling van eretrappen en verborgen trappen, enz.).

In tegenstelling tot de traditionalistische stijlen en de Beaux-Arts is de **art deco**²³ nauwelijks vertegenwoordigd op de Franklin Rooseveltlaan en aanpalende straten. Deze stijl die zijn naam te danken heeft aan de *Exposition universelle des Arts décoratifs* in Parijs van 1925, is sterk veelvormig. Het is een stijl die de geometrie tot ornament maakt en wordt dus vooral gekenmerkt door eenvoudige, meestal verticaal benadrukte, geometrische lijnen en algemene vereenvoudiging. Een van de mooiste voorbeelden in deze stijl is het huis Pieper (architect G. DEDOYARD, 1930) op nr. 90, op de hoek met de Nachtvinderslaan, waarin nog invloeden van het huis Stoclet te herkennen zijn.

Franklin Rooseveltlaan nr. 90, op de hoek met de Nachtvinderslaan. Gevel van het huis Pieper, architect G. DEDOYARD. SAB/OW 39756 (1930).

²³ In de individuele notities van deze inventaris zijn talrijke gebouwen in art deco opgenomen. Nog vermeldenswaardig op de Franklin Rooseveltlaan is het nr. 20 (architect R. BRAGARD, 1924, SAB/OW 31920).

In België zal in de late jaren '20 de art deco geleidelijk overgaan in een meer modernistische architectuurtaal, met bepleisterde of bakstenen parementen. Deze, als het ware, versoberde art deco combineert een zakelijk basisschema met enkele schaarse art-deco-ornamenten.²⁴ Een mooi voorbeeld hiervan is gelegen in de Franklin Rooseveltlaan nr. 58 en 184.

← ← Franklin Rooseveltlaan nr. 58, n.o.v. architect James Allard uit 1928, is een typisch voorbeeld van een versoberde art deco met elementen van het in België gangbare modernisme. SAB/OW 35458.

← Franklin Rooseveltlaan nr. 184, n.o.v. architecten Alexis Dumont en Marcel Van Goethem uit 1936, is thans banaal verbouwd maar behoort tot dezelfde stijl. SAB/OW 46676.

In tegenstelling tot de art deco, wil het **modernisme**²⁵ elk ornament weren. Deze strekking ontstond in de jaren 1920 en zou de hele 20e eeuw blijven evolueren. De zuivere vormen van het modernisme werden mogelijk gemaakt door het gebruik van beton en glas. De lichte gevels zijn vaak bepleisterd en voorzien van vensterregisters of brede vensters met eenvoudig smal schrijnwerk. De daken zijn plat, soms is de hoogste bouwlaag terugwijkend en geeft ze uit op een terras. Borstweringen bestaan uit eenvoudige metalen of buisstalen relingen. In deze wijk werd de stijl aanvankelijk vooral toegepast voor burgerwoningen, met gevels van een bijna uitdagende eenvoud. De interieurs baden in natuurlijk licht en zijn bijzonder opengewerkt. Vaak wordt gebruik gemaakt van mezzanines, de nadruk ligt op functionaliteit.

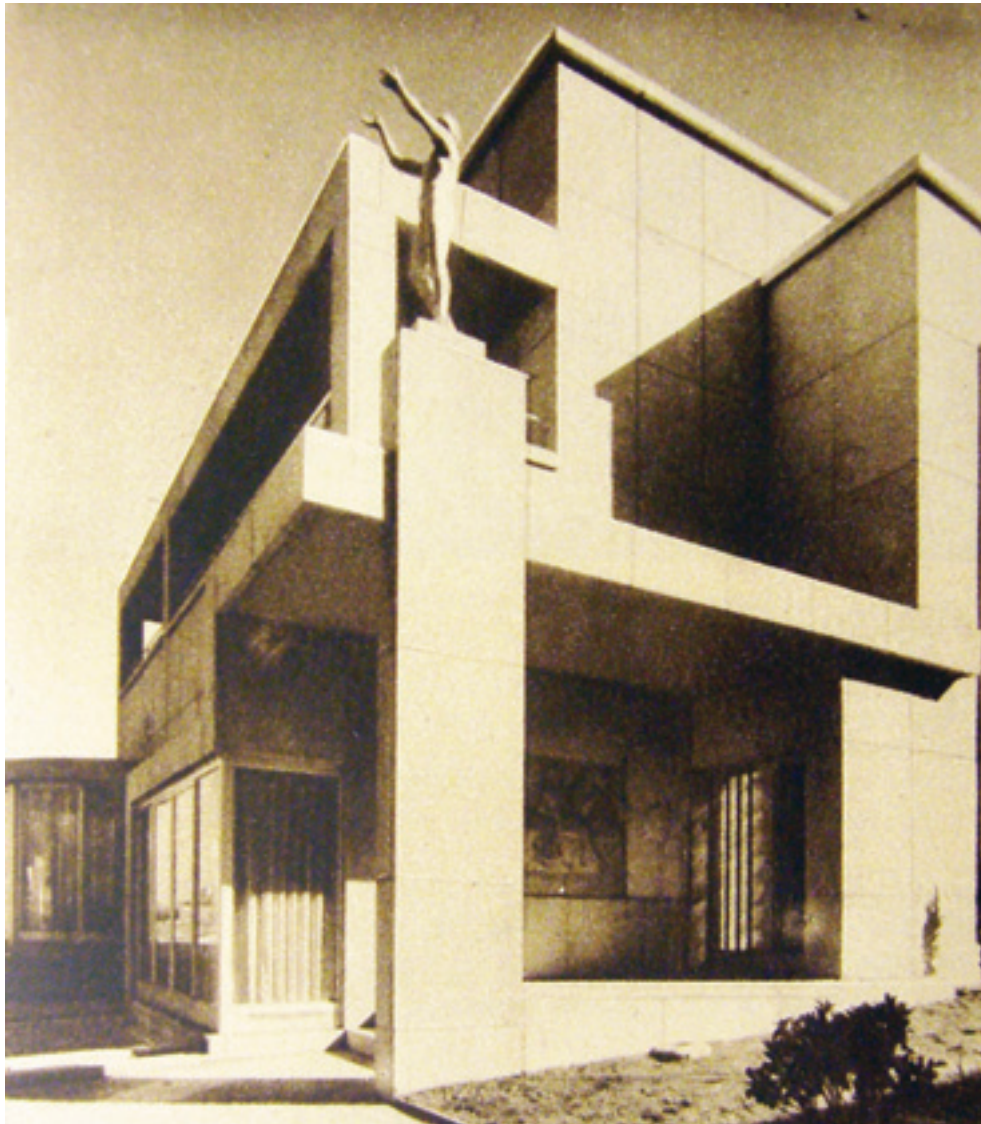
Het modernisme brak maar moeilijk door op de laan. Adrien BLOMME²⁶ was in 1928 de baanbreker met zijn eigen woning op nr. 52 van de laan op de hoek met de A. Depagelaan. Aanvankelijk kreeg hij hiervoor geen bouwvergunning van de stad omdat de stijl te pover was voor de laan. Om zich te verdedigen deed BLOMME toen een beroep op zijn collega's, onder wie Victor HORTA en Alexis DUMONT. De stad moest uiteindelijk toegeven. In de jaren die volgden zouden meerdere modernistische

²⁴ MEGANCK, L., *Idem*, p. 27.

²⁵ In deze inventaris zijn talrijke modernistische gebouwen weerhouden. Nog vermeldenswaard op de Franklin Rooseveltlaan is nr. 204 (architect DELATTE, 1937, SAB/OW 49900).

²⁶ Adrien BLOMME (1878-1940) was bijzonder actief als architect in deze wijk, maar niet altijd als voorvechter van het modernisme. 'Hij ontwerpt onbevooroordeeld in de stijl die zijn opdrachtgever wil en geeft moderniteit aan wie dat verlangt' schreef een recensent (GUISLAIN, A., *Bruxelles. Atmosphère 10-32*, L'Églantine, Brussel, 1932, p. 187). BLOMME ontwierp inderdaad niet minder dan twaalf huizen op de Franklin Rooseveltlaan en vernieuwde in elk van hen zijn idioom, van laat eclecticisme over art deco tot het voor hem typische gematigde modernisme. Zijn zoon Yvan (1906-1961) en zijn kleindochter, Françoise BLOMME, ontwierpen eveneens enkele huizen in deze wijk.

huizen worden gebouwd, waaronder enkele echte meesterwerken. Hun architecten uitten vaak heftige kritiek op de volgens hen veel te eclectische stijl van de wijk.²⁷ Vermeldenswaardig zijn de gebouwen van Henry VAN DE VELDE, Victor TAELEMANS, Stanislas JASINSKI, de villa naar een ontwerp van architect Raphaël DELVILLE in de Braziliëlaan nr. 3 en het werk van het miskende architectentrio DE WIT VAN DER HOOP en R. en R. THÉRY, die in deze wijk vijf opmerkelijke gebouwen ontwierpen.²⁸

Braziliëlaan 3. Architect Raphaël Delville. Inkomportiek. *Bâtir*, 76, 1939, p. 108.

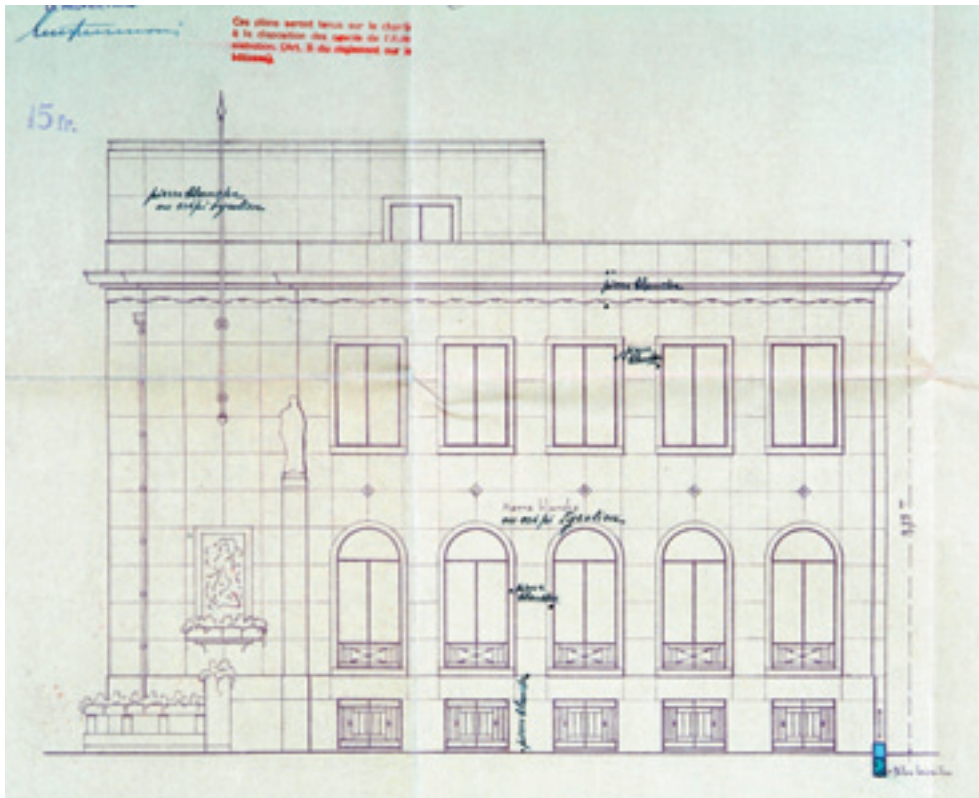
Het grote, op *pilotis* opgetrokken gebouwencomplex op nr. 252-268 van de Franklin Rooseveltlaan, in 1955 ontworpen door architect Josse FRANSSEN, sluit het dichtste aan bij de ideeën van LE CORBUSIER, de voortrekker van het modernisme, en is gebaseerd op diens theorieën over de *Cités radieuses*.

Het modernisme bleef na de Tweede Wereldoorlog verder evolueren. Architect René STAPELS ontwierp in 1960 op de laan twee gebouwen in **internationale stijl**. In 1973 ontwierp dezelfde architect op nr. 130 in de Terhulpssteenweg een complex met kantoren, een winkelgalerij en woningen, waarvan een aantal gevelementen al een aankondiging zijn van het postmodernisme (o.m. afwisseling van zadeldaken en lessenaarsdaken).

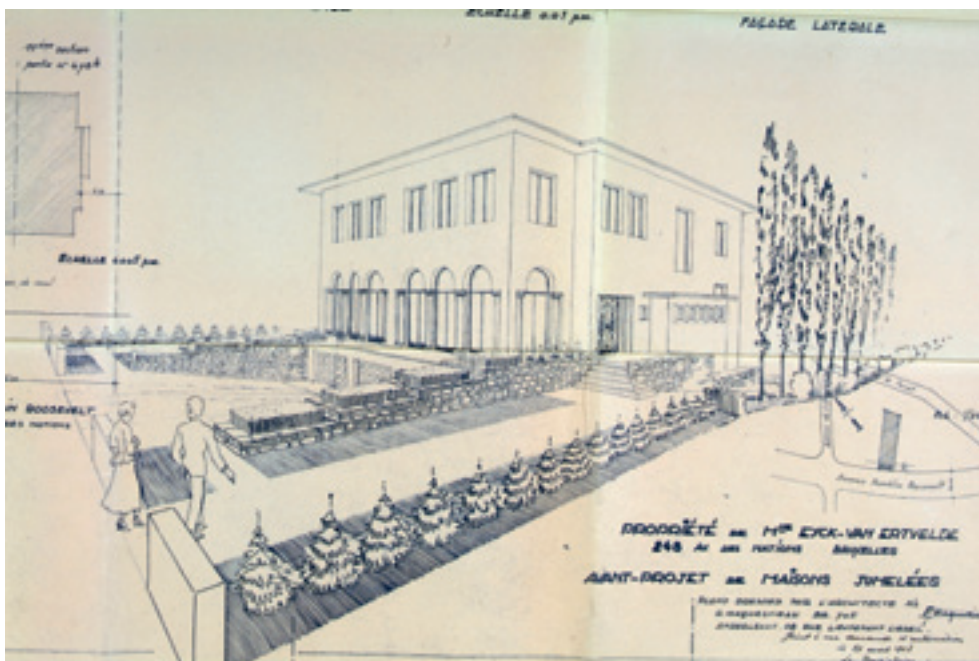
²⁷ Zie in dit verband het heftige artikel van P. L. FLOUQUET, *Bâtir*, 67, 1938, pp. 251-252 met de titel 'Une perle fausse. L'avenue des Nations'.

²⁸ Bijenlaan 2, Zoomlaan 7 en 9, Franklin Rooseveltlaan 21, 78.

De jaren 1930-1940 kenden ook de opkomst van het **modern classicisme** dat vaak de Italiaanse, Duitse of Scandinavische architectuur uit die tijd imiteerde. Een voorbeeld daarvan is nr. 238 van architect Léon MERCENIER. Deze stijl is gekenmerkt door elementen uit het klassieke architectuurvocabularium die werden uitgepuurd en geïntegreerd in een sober, zakelijk geheel wat resulteert in monumentaliteit. Zoals op Franklin Rooseveltlaan nr. 77 (architect Pierre VIÉRIN, 1941), heeft het ijzerwerk vaak de vorm van pijlen, een allusie op een door de oorlog getekende periode.²⁹

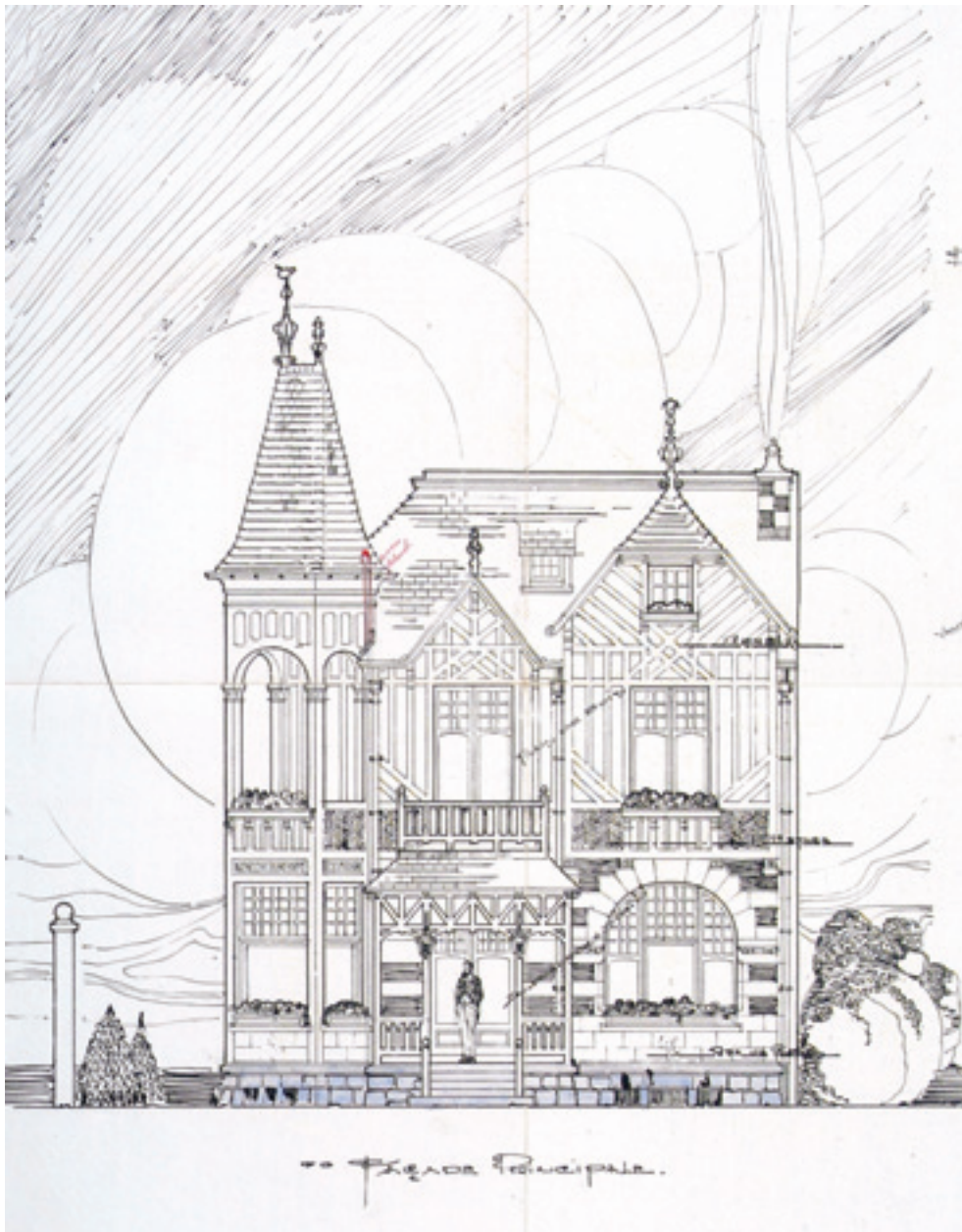
Franklin Rooseveltlaan 73. Villa in modern classicisme. Architect Max Winders, 1938. SAB/OW 50529 (1938).

Franklin Rooseveltlaan 228 en 230. Voorontwerp van dubbele woning ontworpen door architect R. Maquestiau in 1948. SAB/OW 59998.

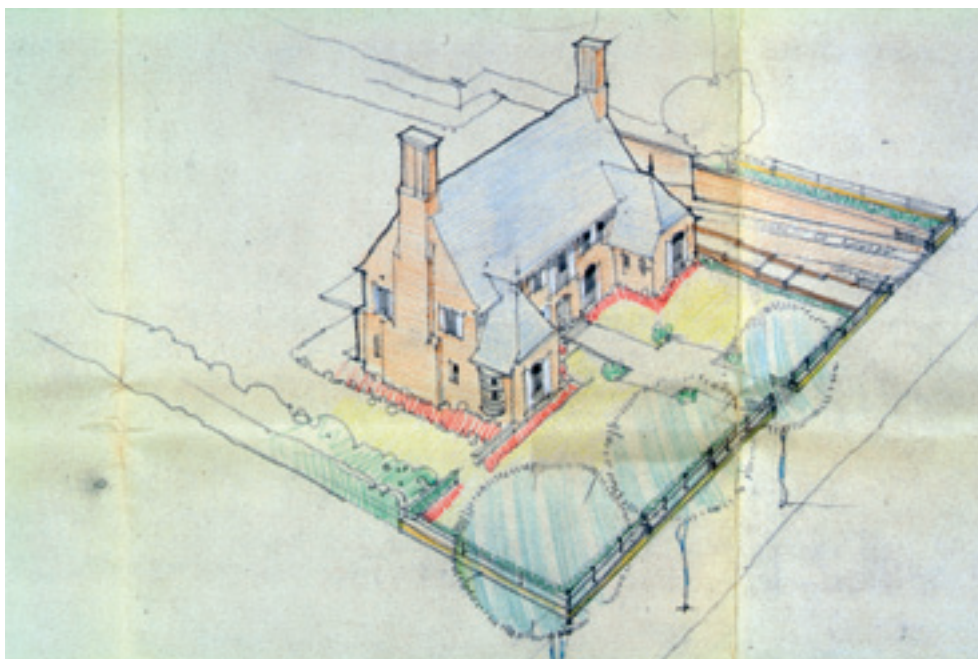
²⁹ Voor andere voorbeelden in deze stijl zie de weerhouden gebouwen in deze inventaris. Niet hierin opgenomen zijn nr. 164 (architect Robert MAQUESTIAU, 1937, SAB/OW 50268) en 188 (architect J. BAL, 1945-1947, SAB/OW 59398).

Meerdere villa's in de wijk zijn opgevat als landelijke kasteeltjes, wat overigens typisch is voor dergelijke buitenwijken en verkavelingen in België. Deze 'pittoreske' of 'cottage' stijl, deed in het begin van de 20e eeuw zijn intrede en werd gekenmerkt door talrijke, meestal Anglo-Normandische invloeden. Typisch voorbeeld was het thans verbouwde nr. 28 op de Rooseveltlaan. Met zijn vakwerk gaf het een verbaasd landelijk karakter aan dit straatgedeelte.

Franklin Rooseveltlaan 28, thans verbouwd. Voorgevel, architect Émile De Nève in 1922. SAB/OW 31921.

Deze trend zou pas na de Tweede Wereldoorlog verdwijnen doch bestaan er nog talrijke voorbeelden van op de laan, vaak voorzien van hoektorens of grote dakpartijen. De bij de stad ingediende voorontwerpen getuigen van de bijzondere inspanningen die de architecten leverden om het ideale karakter van deze huizen te benadrukken.

← Franklin Rooseveltlaan 105.
Voorontwerp van architect Luc Viérin in 1950.
SAB/OW 67908.

↙ Franklin Rooseveltlaan 214
en 214a. Op de hoek met de
Venezuelalaan, villa ontworpen
door architect A. Wenmaekers,
1951. De villa bestaat uit twee
afzonderlijke wooneenheden.
SAB/OW 60771.

Na de Tweede Wereldoorlog en vooral in de jaren 1950 en 1960 kende de **neotraditionele stijl** in de gemeentes van de tweede kroon een groot succes. Het gaat om gebouwen met moderne proporties met een bakstenen parement en hardstenen of simili-elementen voor de inkompartij en de vensteromlijstingen die 'op oude wijze' worden aangebracht.

UNE PERLE FAUSSE

L'avenue des NATIONS

Nous avons plus d'une fois apprécié selon son mérite le slogan utilisé par la Ville de Bruxelles, agissant comme société immobilière lotisseuse et cessionnaire de terrains communaux.

L'avenue des Nations, Perle de la Capitale.

Si l'idée de perle évoque la densité et la perfection de forme et de coloration, il semble que la dite avenue réponde mal à cet idéal d'homogénéité et de pureté.

Pourquoi la mollesse de son tracé ? Pourquoi l'absence de gabarit dans ses bâtiments ? Pourquoi le caractère différent des deux alignements ? Pourquoi l'intrusion soudaine et brutale de buildings qui achèvent de jeter l'anarchie dans la perspective des constructions ?

Perle, l'avenue fameuse le fut sans doute sur le papier, ou dans l'esprit d'un technicien rêvant d'une artère moderne vaste et proportionnée en toutes choses, monument et témoin des meilleures données de l'urbanisme et de l'architecture de ce temps. Hélas ! ce prophète, s'il exista jamais, avait compté sans la force de décomposition que représente l'inertie du plus grand nombre de nos fonctionnaires. Et plus encore sans l'individualisme bêlant de nos compatriotes, qui les pousse à se distinguer, sans cesse, du voisin, fut-ce au prix de fantaisies extravagantes. Avant sa maturité, le fruit devait être gâté, sans doute parce que l'arbre tout entier est malade...

Pourquoi pas, alors, un collier de perles ? Si l'on examine les perles unes à unes, l'on constate, sans effort que la plupart sont fausses ; que la complexité et l'esprit baroque règnent où devaient triompher la simplicité et le sens dépouillé du style. Comment un agglomérat aussi pittoresque que prétentieux ne créerait-il pas un ensemble de caractère acrobatique ! L'ampleur de l'avenue permet de prendre une vue claire, désastreusement, de cette foire architecturale. Ceci fait regretter que la pelouse centrale, d'ailleurs charmante, ne soit pas remplacée par les alignements d'arbres classiques qui dissimulent aimablement le pire sur de si nombreuses autres avenues.

Avenue des Nations, malgré l'ampleur des chaussées destinées à la circulation mécanique, réapparaissent les caractères insolites de la rue. Il eût fallu, pour obtenir un effet de variété dans l'unité, imposer un thème bien défini quand à la ligne, aux volumes et aux colorations des immeubles. La discipline, nous l'avons remarqué plus d'une fois, n'effraie que les architectes sans inspiration. Tant mieux si elle eut écarté les techniques médiocres, puisque c'eût été au profit d'une beauté condencée, empreinte d'une vraie grandeur ? L'architecte Delville a raison lorsqu'il affirme que l'on ne peut établir les bases d'une véritable artère moderne sans prévoir des lotissements intelligents et unifiés, qu'il s'agisse de tracés groupant des immeubles contigus ou isolés. Ayant recours aux deux modes, en les isolant sur les alignements se faisant face – la belle malice ! – il eût fallu pour l'alignement d'immeubles contigus prévoir un rythme général des groupements et des gabarits appropriés aux destinées de l'avenue. Surtout il eût fallu éviter de former ce mur interminable de façades contradictoires sempiternellement dressées au même alignement.

Pour le second côté de l'avenue, n'aurait-on pas dû respecter le dispositif en «quinconce» prévu ? La crainte de devoir défendre cet honnête point de vue fit que l'on céda aux exigences des propriétaires qui, tous, voulaient – o vanité ! – que leur immeuble soit érigé «au premier rang».

Nous avons sélectionné quelques édifices élevés sur cette étrange avenue des Nations, dont l'appellation évoque un autre échec célèbre dans l'ordre de l'organisation politique : cette Société des Nations ou Société de la Tour de Babel !...

L'hôtel du Baron Empain répond par la noblesse de ses proportions à l'idée que nous pourrions nous faire de constructions conçues à l'intention d'une artère aristocratique. Les années écoulées depuis son achèvement ont un peu vieilli l'auvent métallique et ses lanternes.

Façades avant et arrière de l'hôtel Empain, le futur musée des Arts Décoratifs.
Arch. Michel Polak (Photos Sergysels.)

De modernisten uiten heftige kritiek op de bebouwing van de Franklin Rooseveltlaan (FLOUQUET, P. L., 'Une perle fausse. L'avenue des Nations', *Bâtir*, 67, 1938, pp. 251-252).